

This article presents an overview of the second exhibition from the Vilnius in Art cycle organised by the LNMA – *Sacred Vilnius: Pilgrimage from the Gates of Dawn to Kalvarija Way of the Cross*, held in 2021. This exhibition was exceptional in terms of both its object of attention, and the exposition. Artworks reflecting the significant phenomenon of Catholic religious life in the 17th–first half of the 20th centuries – the pilgrimage – connected several of the most important sacred objects in Vilnius: the Chapel of the Gate of Dawn with the miraculous painting of Our Lady, the Chapel of the Holy Stairs next to

the Church of St Francis and St Bernardino, the Šnipiškės Chapel with the miraculous sculpture of Christ carrying the Cross (it has not survived) and the Calvary complex in Verkiai, consisting of an ensemble of 35 stations and a church. A majority of the exhibits (17th–19th-century sculptures from chapels in Vilnius, paintings from the chapels of the Calvary dating to the first half of the 20th century, the Gate of Dawn treasures) were being demonstrated for the first time ever. The exhibition was on display at two museums – the LNMA Vilnius Picture Gallery and the Church Heritage Museum.

>
Paroda „Sakralusis Vilnius: piligrimų kelias nuo Aušros vartų iki Kalvarijų“ Vilniaus paveikslų galerijoje. Ekspozicijos fragmentas. Vilnius, 2021
Fot. Gintarė Grigėnaitė, LNDM

Atradimai kelionėje po sakralųjį Vilnių

Rūta Janonienė

Paroda „Sakralusis Vilnius: piligrimų kelias nuo Aušros vartų iki Kalvarijų“
Vilniaus paveikslų galerija ir Bažnytinio paveldo muziejus
2021 m. balandžio 20–2021 m. liepos 4 d.

Kuratorės:
Rasa Adomaitienė, Rūta Janonienė,
Sigita Maslauskaitė-Mažylienė

Architektas
Saulius Valius

Grafikos dizaineris
Juozapas Švelnys

Garso dizainerė
Domyka Adomaitytė

Videoprojekcijų autoriai:
Mindaugas Dudėnas, Vyktintas Labanauskas

Interaktyvios instaliacijos autorius
Mindaugas Dudėnas

Pasitikdamas artėjantį Vilniaus įkūrimo 700 metų jubiliejų, Lietuvos nacionalinis dailės muziejus (LNDM) jau keletą metų rengia parodas, įvairiais aspektais atveriančias naujus miesto istorijos ir kultūros klodus. Vienas iš parodų ciklų „Vilnius dailėje“ siekia per meninį paveldą išryškinti skirtingus miesto įvaizdžius. Pirmoji šio ciklo dalis, LNDM Vilniaus paveikslų galerijoje eksponuota 2019 m., buvo skirta 1939–1956 m. laikotarpio dailei.¹ „Sakralusis Vilnius: piligrimų kelias nuo Aušros vartų iki Kalvarijų“ – antroji

¹
Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus metraštis, Vilnius: Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, 2021, t. 22, p. 398.

ciklo paroda, planuota atidaryti 2020 m., bet dėl visus planus keitusios pandemijos žiūrovams pristatyta 2021 m.

Svarstant apie sakralinio meno paveldui skirtos parodos koncepciją suvokta, kad apie šventumą Vilniuje galima kalbėti įvairiais aspektais ir pristatant skirtingoms religinėms konfesijoms reikšmingas vietas ir objektus. Vis dėlto atsižvelgiant į tai, kad nuo 1387 m. Lietuvos krikšto katalikybė tapo oficialia valstybės religija, labiausiai formavusia miesto kultūrinę tapatybę, be to, turint omeny ribotą parodos apimtį, apsisota tik prie katalikiškojo paveldo objektų. Pilgriminio kelio į Kalvarijas tema pasirinkta dėl šio sakralinio komplekso išskirtinumo tiek istorine, tiek religine ir menine prasme. XVII–XVIII a. Vilniaus vyskupui priklausiusiose Verkių žemėse suformuotas Kalvarijų ansamblis dėl savo gamtinio reljefo panašumo į teologų raštuose aprašytą Kristaus laikų Jeruzalę, dėl šventinimo apeigų metu ant takelių išbarstytos iš Jeruzalės atvežtos žemės

ir dėl sakralinio Kryžiaus kelio stočių ansamblio buvo suvokiamas kaip simbolinė Šventosios Žemės kopija, panašiai kaip šventųjų atvaizdų atveju, perimanti originalui būdingas sakralaus objekto galias ir funkcijas. Svarbi ir memorialinė Verkių (Vilniaus) Kalvarijų paskirtis – ansamblis turėjo priminti ne tik pasaulio Išganymo istoriją, bet ir konkretų Lietuvos istorijos epizodą, nes buvo pastatytas Vilniaus išvadavimui iš maskvėnų okupacijos (1662 m.) atminti. Nepaisant carinės valdžios suvaržymų XIX a. antroje pusėje ir brutalaus bandymo visai sunaikinti kompleksą 1962–1963 m., pilgrimage į šią vietą tradicija išliko ir atgimė Lietuvai atgavus nepriklausomybę – 2002 m. atšventintos atstatytos sovietų susprogdintos Kalvarijų koplyčios.

Kalvarijų ryšys su Vilniaus miestu labai glaudus. Įkurtas Vilniaus vyskupo iniciatyva ir jo valdose, kurį laiką globotas Vilniuje veikusio dominikonų Šv. Dvasios vienuolyno ir gausiai lankomas vilniečių maldininkų, sakralinis ansamblis paliko pėdsaką ir miesto urbanistikoje – Kalvarijų

<
Paroda „Sakralusis Vilnius: piligrimų kelias nuo Aušros vartų iki Kalvarijų“ Vilniaus paveikslų galerijoje. Ekspozicijos fragmentas. Vilnius, 2021
Fot. Gintarė Grigėnaitė, LNDM

gatvės susiformavimas ir miesto plėtra šia kryptimi tiesiogiai siejasi su piligrimų kelio funkcionavimu. Be to, tyrinėjant rašytinius šaltinius nustatyta ilgainiui susiformavusi tradicija į Kalvarijas vykstantiems maldininkams aplankyti ir kelias kitas itin svarbias šventas vietas pačiame mieste: Aušros vartus, Kristaus laiptų koplyčią prie Bernardinų bažnyčios, Kryžių nešančio Kristaus koplytėlę Šnipiškėse. Kaip tik ši ilgoji piligriminė trasa, prasidedanti nuo Aušros vartų, ir tapo parodos koncepcijos ašimi. Pažymėtina, kad keli itin svarbūs šio kelio objektai (prie Žaliojo tilto stovėjusi koplytėlė su Kryžių nešančio Kristaus skulptūra ir dar dvi panašios koplytėlės, stovėjusios ties Kalvarijų gatve) yra sunaikinti XIX–XX a. ir žinomi tik iš ikonografijos. Su jais susijusių eksponatų paieškos ir identifikavimas užminė mįslių ir, tikėtina, paskatins tolesnius šių Vilniaus kultūrinei tapatybei svarbių paminklų tyrimus.

Apskritai pasirengimo parodai metu galimų eksponatų ieškota Lietuvos ir užsienio muziejų kolekcijose, privačiuose rinkiniuose. Ne vienu atveju teko atlikti ne tik eksponatų atranką, bet ir jų istorinius bei menotyrinius tyrimus. Išskirtiniu šios parodos bruožu tapo jos eksponavimas dviejuose muziejuose – Vilniaus paveikslų galerijoje ir Bažnytinio paveldo muziejuje. Toks

sprendimas pasirinktas norint įtraukti į parodos lankymą jai suvokti itin svarbų judėjimo po miestą, perėjimo elementą. Kita vertus, didesnis ekspozicinis plotas sudarė galimybes plačiau ir visapusiškiau išskleisti visuomenei parodos temą bei išryškinti skirtingas eksponatų grupes. Vilniaus paveikslų galerijos salėse buvo siūloma susipažinti su pačiu piligriminės kelionės reiškiniu ir pristatomo kelio ikonografija, t. y. maldininkų lankytų šventovių ir koplyčių vaizdais. Dviejose įvadinėse salėse lankytojai galėjo susidaryti bendrą vaizdą apie parodos objektą – apžiūrėję piligrimams leistus vadovus po Kalvarijas ir fotografijose užfiksuotus maldininkų procesijų vaizdus žiūrovai patekdavo į patalpą, kurioje, pasitelkę interaktyvią instaliaciją, galėjo „pereiti“ visą piligriminio kelio trasą. Kitose šios parodos dalies salėse eksponatai buvo išdėstyti šią trasą atitinkančia chronologine tvarka. Aušros vartams skirtoje salėje labiausiai akcentuotas stebuklingojo Dievo Motinos paveikslas kultas, kurį liudija įvairiomis formomis kurtos jo kopijos: aliejiniai paveiksai ir didelio formato litografijos, skirtos kabinti namuose ar netgi nedideliuose alioriuose, maži, maldaknygėms skirti paveikslėliai, liaudies meistrų drožtos skulptūros. Eksponatai buvo atrinkti taip, kad liudytų gilų Aušros vartų

Marijos įvaizdžio įsišaknijimą įvairių Lietuvos visuomenės sluoksnių ir netgi skirtingų konfesijų religinėje praktikoje.

Gerokai mažiau žinomos kitos dvi piligriminio kelio stotelės – Kristaus laiptų koplyčia Bernardinų bažnyčios šventoriuje ir Šnipiškių koplytėlė su kryžių nešančio Kristaus skulptūra, nuo kurios prasidėdavo užmiesčio kelias link Kalvarijų. Šios koplyčios iki XX a. vidurio buvo garsūs ir gausiai lankomi Vilniaus pilgrimage centrų. Koplyčia Bernardinų bažnyčios šventoriuje, XVIII a. viduryje pastatyta pagal Romos *Scala Sancta* pavyzdį, todėl dar vadinama *Šventaisiais laiptais*, sovietmečiu sužalota, bet 2000 m. sutvarkyta ir atšventinta, o Šnipiškių koplyčia su XVIII-XIX a. tikinčiųjų itin gerbta ir laikyta stebuklinga Kristaus skulptūra 1950 m. sovietų valdžios buvo sunaikinta. Parodoje demonstruoti jos vaizdai ne vienam lankytojui atskleidė daugelio jau pamirštą istorinio Vilniaus kraštovaizdžio elementą.

Paroda „Sakralusis Vilnius: piligrimų kelias nuo Aušros vartų iki Kalvarijų“ Vilniaus paveikslų galerijoje.
Ekspozicijos fragmentas.
Vilnius, 2021
Fot. Gintarė Grigėnaitė, LNDM

Dvi salės buvo skirtos Kalvarijų kompleksui. Pirmojoje pristatyta šio išskirtinio ansamblio ikonografija, perteikianti menininkus traukusią ypatingą gamtos ir architektūros dermę, kraštovaizdyje architektūrinėmis ir meninėmis priemonėmis įkūnytas simbolines ir dvasines prasmes. Parodoje ypač daug dėmesio skirta Vilniaus Kalvarijų ansamblio fotografijoms, eksponuotos Johano Hiksos, Stanislovo Flerio (Fleury), Jano Bulhako, Boleslovo ir Edmundo Zdanovskių nuotraukos užfiksavo nepakartojamo grožio Vilniaus Kalvarijų peizažus. Šioje ekspozicijos dalyje parodos lankytojai galėjo įsitikinti, koks taiklus kun. Stanislovo Tracevskio užrašytas šios vietos apibūdinimas: „Kalvarijų ir Trinapolio miškas sudaro visumą, vieną nedalomą objektą, o tas objektas – tai viena didelė Viešpaties Kančios šventovė, joje įrengtos ir visame tame miške išdėstytos koplyčios – Kryžiaus kelio stotys – yra tarsi altoriai, o šios šventovės sienos – tai ant dešiniojo Vilijos

kranto kalvų nuostabiai nusidriekęs eglynas ir pušynas...”²

Paskutinėje Vilniaus paveikslų galerijos salėje eksponuotas didžiausias atradimas – Juozapo Balzukevičiaus XX a. pradžioje Vilniaus Kalvarijų koplyčioms tapyti paveikslai. Kaip ir keletas kitų autorių tapytų koplyčių paveikslų, jie buvo laikomi dingusiais ar sunaikintais kartu su koplyčiomis 1963 m. Rengiant parodą išsiaiškinta, kad nemažai šių kūrinių išsaugota. Atlikta išlikusių kūrinių ir šaltinių analizė leido iš esmės pirmą kartą rekonstruoti viso Kalvarijų koplyčių ciklo ikonografiją ir parengti jos istorinės kaitos pristatymą, kuris videoprojekcijos forma buvo demonstruojamas abiejose parodos dalyse. Nors išlikę kūriniai pasirodė esą prastos būklės – subraižyti, sužaloti, išniekinti necenzūriniais rusiškais žodžiais, juos nutarta eksponuoti parodoje visiškai nerestauruotus, kaip istorijos dokumentus. Apie paveikslų tyrimus ir parengimą eksponuoti rašyta atskiroje publikacijoje.³ Su didžiąja dalimi šių paveikslų buvo galima susipažinti Bažnytinio paveldo muziejaus patalpose eksponuotoje parodos dalyje. Žiūrovai buvo kviečiami apžiūrėti įvairius meno kūrinius, susijusius su piligrimų kelyje buvusiomis Vilniaus šventovėmis ir koplyčiomis.

Ypatingo lankytojų susidomėjimo sulaukė šioje parodos dalyje rodytos dvi Kryžių nešančio Kristaus skulptūros, žodinės tradicijos siejamos su Šnipiškių koplytėle, bet greičiausiai stovėjusios kitoje šalia Kalvarijų kelio buvusioje koplyčioje. Intrigavo XVII a. antros pusės Rūpintojėlio skulptūra iš Paluknio bažnyčios, parodos rengėjų nuomone, istoriškai sietina su bernardinų Kristaus laiptų koplyčia. Meno mylėtojai galėjo pasidžiaugti ir kitomis dviem skulptūromis iš šios koplyčios, sovietmečiu perkeltomis į Rūkainių bažnyčią, kurioje yra iki šiol. Tai XIX a. pradžioje sukurta Jėzaus Nazariečio skulptūra ir XVII a. pirmos pusės Nuplakto Viešpaties Jėzaus skulptūra. Didelę ekspozicijos Bažnytinio paveldo muziejuje dalį sudarė Aušros vartų lobyno kolekcija, tad parodos lankytojai turėjo retą galimybę apžiūrėti šias įspūdingas vertybes.

Dėl objektyvių aplinkybių parodoje nebuvo galimybės eksponuoti visų su parodos tema susijusių kūrinių, pavyzdžiui, maldynų iliustracijų ar sienų tapybos kompozicijų. Be to, pandemijos sąlygomis nutarta atsisakyti kūrinių skolinimo iš užsienio muziejų. Kai kurie iš jų publikuojami išsamiaje parodos kataloge, kuris pranoko parodai dokumentuoti skirtą leidinį ir tapo parodą papildančia ir pratęsiančia knyga.⁴

2

Vilniaus Kalvarijų parapijos dokumentai ir raštai, 1942, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 318-21825.

3

Vaineikis A., Janonienė R., Adomaitienė R., „Sakralinio meno kūrinių, išsaugotų iš sovietmečiu sunaikintų Vilniaus Kalvarijų koplyčių, profilaktinis konservavimas ir restauravimas“, Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus metraštis, Vilnius: Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, 2021, t. 22, p. 155–161.

4

Sakralusis Vilnius: piligrimų kelias nuo Aušros vartų iki Kalvarijų: parodos katalogas = Sacred Vilnius: pilgrimage from the Gates of Dawn to the Calvaries: exhibition catalogue: 2021 04 20–07 04, Vilnius, sud. R. Adomaitienė, R. Janonienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, 2021.